

doi 10.22059/jis.2023.354393.1181

Research Paper

An Examination of Panegyrics to Imam Ali (AS) in the Works of Osman Kemali, the Turkic-Origin Poet

Homeyra Zomorodi¹ Bulent Akdag²

1. Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Literature and Language, University of Tehran, Iran.. E-mail: zomorodi@ut.ac.ir
2. PhD in Persian Language and Literature, Department of Persian Literature and Language, University of Tehran, Iran. E-mail: Bulent_akdag_25@hotmail.com

Article Info.

Abstract

Received:
2023/01/26

Accepted:
2024/01/21

Keywords:
*discourse,
Fairclough,
Imam Ali (AS),
Osman Kemali,
Rumi.*

This study delves into the works of the Turkic poet Osman Kemal Efendi, commonly known as Osman Kemali. He was a devoted disciple of Jalal al-Din Rumi and a memorizer of the Quran. Rumi's profound engagement with rational and transmitted sciences, literature, jurisprudence, hadith, Quranic exegesis, and the sayings of Imam Ali (AS) provided the fertile ground for the emergence of the most exquisite panegyrics dedicated to Imam Ali (AS) in the Persian literary tradition. This influence has also inspired Osman Kemali's poetry to be crafted in an ethereal style, embodying a genuine affection for the Ahl al-Bayt (AS). The significance of the present research lies in the introduction of a poet unreserved in his expression of love for the household of the Prophet. The primary objective of this study is to examine the extent to which Osman Kemali's poetry is influenced by Rumi. The research methodology is predominantly library-based, supplemented by interviews in certain sections of the study. The theoretical framework is grounded in discourse analysis, drawing on the ideas of Fairclough (2001). Findings indicate that Kemali's poetry is deeply influenced by Rumi in terms of theme and meaning, and it can be posited that the meter of his verses closely resembles that of Rumi's. In contrast to Rumi's poetry, which incorporates both personal and impersonal pronouns, Kemali's work is characterized by a restriction to personal pronouns. Another salient feature of Osman Kemali's poetry is his use of allusion; he employs verses, hadiths, and even Rumi's poetry as allusions throughout nearly all of his works, following Rumi's stylistic approach.

How To Cite: Akdag, B. & Zomorodi, H. (2024). An Examination of Panegyrics to Imam Ali (AS) in the Works of Osman Kemali, the Turkic-Origin Poet. *Journal Of Iranian Studies (JIS)*, 1-23

Publisher: The University of Tehran Press.

بررسی مدح حضرت علی (ع) در اشعار «عثمان کمالی» شاعر ترک‌تبار

حمیرا زمردی^۱ | بولنت آکداغ^۲

۱. نویسنده مسئول، استاد زبان و ادبیات فارسی، گروه ادبیات و زبان فارسی، دانشگاه تهران، ایران. رایانامه zomorodi@ut.ac.ir

۲. دکتری زبان و ادبیات فارسی، گروه ادبیات و زبان فارسی، دانشگاه تهران، ایران. رایانامه Bulent_akdag_25@hotmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

در این پژوهش به آثار شاعر ترک‌تبار عثمان کمال افندی معروف به عثمان کمالی می‌پردازیم. وی از مریدان باواسطه‌ی مولانا جلال‌الدین رومی و حافظ قرآن بود. آشنایی مولانا با علوم عقلی و نقلی، ادبیات، فقه، حدیث، تفسیر قرآن و سخنان حضرت علی (ع) زمینه‌ساز شکل‌گیری زیباترین اشعار مدح حضرت علی (ع) در زبان فارسی شده است و همین اثرگذاری سبب شده است اشعار عثمان کمالی نیز در قالبی روح‌نواز سروده شوند و به شکل عشقی حقیقی به آل علی (ع) نمود یابند. اهمیت پژوهش حاضر معرفی شاعری است که از بیان عشق خود به اهل بیت باکی نداشته و هدف پژوهش، بررسی میزان اثرپذیری اشعار عثمان کمالی از مولاناست. روش پژوهش کتابخانه‌ای بوده و از مصاحبه نیز در بخشی از پژوهش استفاده شده است. چارچوب نظری پژوهش تحلیل گفتمان با تکیه بر آراء فرکلاف (۲۰۰۱) می‌باشد. بر اساس یافته‌های پژوهش؛ شعر کمالی به لحاظ درون‌مایه و معنا از شعر مولانا تأثیر پذیرفته است و می‌توان گفت بحر اشعار نیز نزدیک به مولانا است. برخلاف اشعار مولانا که ضمایر شخصی و غیرشخصی را در خود جا داده‌اند، ضمایر در اشعار کمالی به ضمایر شخصی محدود می‌شوند. موضوع برجسته‌ی دیگری که در اشعار عثمان کمالی به چشم می‌خورد، استفاده از تلمیح در اشعار وی است. وی تقریباً در تمام اشعار خود، به روش مولانا، از آیات و احادیث و حتی اشعار مولانا به شکل تلمیح استفاده کرده است.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۱/۱۱/۰۶

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۲/۱۱/۰۱

واژه‌های کلیدی:

حضرت علی (ع)،
فرکلاف، عثمان
کمالی، گفتمان،
مولانا.

استناد به این مقاله: آکداغ، بولنت و زمردی، حمیرا. (۱۴۰۳). بررسی مدح حضرت علی (ع) در اشعار «عثمان کمالی» شاعر ترک‌تبار. پژوهش‌های ایران‌شناسی، ۱۴(۲): ۱-۲۳.

۱. مقدمه

در این پژوهش به بررسی و تحلیل آثار و اشعار عثمان کمال افندی، عارف معروف منطقه‌ی ارزروم {*Ærזורu:m*}، متولد سال ۱۸۶۲ خواهیم پرداخت که از مریدان باواسطه‌ی مولانا جلال‌الدین است. او نابینا و حافظ قرآن بود و دیوان حافظ و فضولی بغدادی و مثنوی مولانا را ازبر داشت. پس از عشق مجازی و دنیوی، به عشق حقیقی رسیده بود و به بغداد، کربلا، شام و حلب سفر کرد. مذهبش نزدیک به علوی بود و غزلیات و مرثیه‌ها و اشعارش در مدح اهل‌بیت (ع) و رسول خداست و به لحاظ مشرب عرفانی، به مشرب بایرامی ملامی گرایش داشت. اهل رؤیا و واقع‌بینی و یکی از شاگردان عبدالقادر بلخی بود و آثار وی عبارت‌اند از:

۱. اثر منثور (*İrfan Sızıntıları*) تراوش عرفان _ رشحات عرفان که در سال ۱۹۸۷ در استانبول به چاپ رسید.

۲. اثر منظوم (*Aşk Sızıntıları*) که ۸۵۰ بیت دارد و شامل قطعه، قصیده، غزل، تخمیس و ... که دارای ۴۰ درصد کلمات عربی و فارسی و مقالات کوتاه او در این کتاب پُر از مفاهیم عرفانی و دینی است. آنچه در اشعار این شاعر ترک‌تبار مورد توجه قرار گرفته است، ارادت ویژه و کم‌نظیر وی به اهل بیت (ع) است. در قلمرو عثمانی که شاعران شیعه همواره تحت تعقیب بوده‌اند و حتی مراوده با این شاعران مورد انکار واقع می‌شده است، این شاعر آزاده به سرودن اشعاری در مدح بزرگان شیعه پرداخته است و بدون هراس از فرجام و انتهای کار علاقه‌ی بی‌حد خویش به اهل بیت (ع) را فریاد زده است. در این پژوهش به بررسی بخشی از این اشعار که در مدح حضرت علی (ع) سروده شده‌اند، خواهیم پرداخت. در ادبیات ایران زمین شاعران بسیاری از روزگار کهن به مدح حضرت علی (ع) پرداخته‌اند. شاعران سده‌ی سوم و چهارم نظیر شهید بلخی و رودکی سمرقندی ابیات و اشارات ستایش‌آمیزی در مدح حضرت علی (ع) داشته‌اند؛ اما شاید کسای مروز، شاعر قرن چهارم، از نخستین شاعرانی باشد که به شکل مفصل این امام معصوم را مدح نموده است:

مدحت کن و بستای کسی را که پیمبر	بستود و ثنا کرد و بدو داد همه کار
آن کیست بدین حال و که بوده است و که باشد؟	جز شیر خداوند جهان، حیدر کَرّار
این دین هدی را به مثل دایره‌ای دان	پیغمبر ما مرکز و حیدر خط پرگار
علم همه عالم به علی داد پیمبر	چون ابر بهاری که دهد سیل به گلزار

(کسای مروز، ۵۳: ۱۳۸۲).

فردوسی توسی آغاز شاهنامه را با این ابیات مزین نموده است:

.... که من شهر علمم علیم در است
گواهی دهم کاین سخن‌ها از اوست
درست این سخن قول پیغمبر است
تو گویی دو گوشم پرآواز اوست
(فردوسی، ۲۱: ۱۳۸۵).

ابوسعید ابوالخیر ارادت خود را به حضرت علی (ع) چنین می‌نماید:

ای حیدر شهسوار وقت مددست
ای حیدر شهسوار وقت مددست
ای زبده‌ی هشت و چار وقت مددست
ای زبده‌ی هشت و چار وقت مددست
من عاجزم از جهان و دشمن بسیار
ای صاحب ذوالفقار وقت مددست
(ابوسعید ابوالخیر، ۱۳)

ناصر خسرو قبادیانی می‌فرماید:

بنگر که خلق را به که داد و چگونه گفت
دست علی گرفت و بدو داد جای خویش
روزی که خطبه کرد نبی بر سر غدیر
دست او گرفت تو جز دست او مگیر
(قبادیانی بلخی، ۱۳۶۵: ۱۰۱).

عطار نیشابوری ارادت خویش را چنین وصف می‌نماید:

ای پسر تو بی‌نشانی از علی
تو ز عشق جان خویشی بی‌قرار
عین و یا و لام دانی از علی
و او نشسته تا کند صد جان نثار
(عطار نیشابوری، ۳۵)

اما قویترین نوع مدح در اشعار مولانا و حافظ به چشم می‌خورد که با توجه به اینکه عثمان کمالی مرید باواسطه‌ی مولانا بوده است، اثرپذیری وی از اشعار مراد اجتناب ناپذیر است. از این‌رو در این پژوهش با بررسی اشعار عثمان کمالی به میزان تأثیر اشعار مولانا و حافظ (که کمالی دیوان وی را از بر داشته است) بر اشعار این شاعر ترک تبار خواهیم پرداخت.

۲. بیان مسأله

عثمان کمالی در سال ۱۸۶۲ میلادی در روستای گلو {*Güllü*}، شهرستان «پاسینلر» {*Pasinler*} استان ارزروم متولد شد. نسب پدرش حاج جلیل، به بخارا می‌رسد. کمالی در منظومه‌ی طولانی خود، احوال زادگاه خود را این‌چنین بیان می‌کند:

روستای گلو از ازل ترا دوست داشتم	به عشق تو از زیبایی‌های دیگر دست کشیدم
خیال تو بهتر از همه‌ی خیالات است	ای روستای زیباییان، زیبای روستاها
مادر و پدرم در خاکت نهان شده‌اند	آن‌ها که در دامن تو آرام گرفته‌اند، من کجا بروم
وقتی مردن هم ترا رها نمی‌کنم	ای روستای زیباییان، زیبای روستاها

(۱۵: ۲۰۱۸)

عثمان کمالی در یک سال و نیمگی به دلیل بیماری ابله مرغان بینایی خود را از دست داد و چشم دلش بینا شد. در دوران کودکی به دنبال علم رفت و سپس عشق مجازی را درک کرد. شاعر درباره‌ی زندگی خود چنین می‌گوید: «هنوز بچه بودم در روستای گلو گرفتار عشق شدم و از سوی دیگر دنبال علم می‌رفتم. هجده‌سالگی قرآن را حفظ کردم و اجازت‌نامه را از شیخ القرا حاجه مصطفی گرفتم. در آن ایام هم از شیخ احمد تاشکسنلی در ۲۸ سالگی اجازت‌نامه علوم شرعی را گرفتم؛ ولی به دلیل عشقی که در دل داشتم، از دیار خودم به سمت دیاربکر، بغداد، نجف و کربلا روان شدم و سال ۱۹۰۱ به استانبول رسیدم.» (همان: ۲۰)

عثمان کمالی اشعاری با مضامین «توحید، تجلی، عشق، تلمیح به آیات و احادیث، روح، طلب و حق» داشته که در این پژوهش به اشعار وی در حیطه‌ی ستایش اهل بیت و خصوصا عشق به حضرت علی (ع) خواهیم پرداخت. از جایی که شاعر بارها و بارها در اشعارش، مراد خود را مولانا معرفی نموده و شاگرد باواسطه‌ی این شاعر بزرگ ایرانی بوده لازم است جهت مقایسه‌ی اشعار وی و یافتن خاستگاه و نقاط اثرپذیری شعرش، نخست نگاه کوتاهی به پیشینه‌ی شعرسرایی در مدح اهل بیت (ع) داشته باشیم.

مولانا و حافظ، در میان صاحبان اندیشه، در زمینه سرودن اشعار در وصف اهل بیت (ع) از جایگاهی ویژه برخوردارند، هرچند که ریشه‌ی اندیشه‌های حافظ را می‌توان در اشعار عطار جست چرا که هر دوی این شاعران به آیین قلندری گرایش داشته‌اند. مضمون مدایح حضرت علی (ع) در اشعار شاعران ایرانی مبتنی بر تعظیم و بزرگداشت وی، دلاوری‌ها و علم وی، صحت و برحق‌ی ولایت وی، کرم و محاسن صوری و معنوی او بوده است. اما از جایی که اثرپذیری عمده‌ی اشعار عثمان کمالی از اشعار مولانا بوده است، تمرکز پژوهش حاضر بر روی اشعار مولانا خواهد بود. از جایی که مولانا از ایام کودکی تا سن ۲۵ سالگی به یادگیری و تحصیل علوم عقلی و نقلی، ادبیات، فقه، حدیث و تفسیر قرآن پرداخته بود، با سخنان حضرت علی (ع) آشنایی کامل داشت. چنان‌که به‌عنوان اولین اشاره، در مثنوی، عشق خود را به امام علی (ع) این‌گونه نمایش می‌دهد:

مرحبا یا مجتبی یا مرتضی	ان تعجب جاء القضا ضاق الفضا
انت مولی القوم من لا یشتهی	قدردی، کلا لئن لم ینتهی

(بلخی رومی، ۹: ۱۳۷۴).

که مصرع دوم از بیت اول اشاره به فرموده حضرت علی (ع)؛ «إذا جاء القضا ضاق الفضا» است.

هدف این پژوهش معرفی آثار و بررسی اشعار یک شاعر ترک تبار علوی است و اهمیت پژوهش حاضر تحقیق و پژوهش در شناخت و معرفی یک شاعر علوی و دوست‌دار اهل‌بیت است که مشرب وی وحدت وجودی در عرفان و مرید مولانا بوده و اشعار حافظ و آثار شاعران عارف‌مسلک فارسی زبان را به‌جد مطالعه می‌نموده است و ناشناخته باقی‌مانده است و از سوی دیگر، مشرب و مذهب علوی عثمان کمالی نزدیک به شیعه است.

سوال اصلی این پژوهش این است که دیوان شعر این شاعر ترک‌تبار، حاوی چه مضامین و تعبیر و مدحی از حضرت علی (ع) است؟ و این اشعار تا چه اندازه تحت تأثیر مولانا و سبک شعری و مسلک عرفانی اوست؟ برای پاسخ دادن به این پرسش، ابتدا با استفاده از رویکرد تحلیل گفتمان^۱، اشعار مولانا در خصوص حضرت علی (ع) را بررسی نموده و سپس به مقایسه‌ی تطبیقی اشعار عثمان کمالی (که توسط نگارنده ترجمه شده‌اند) با اشعار مولانا خواهیم پرداخت و یافته‌ها و نتایج ارائه خواهند شد. روش این تحقیق کتابخانه‌ای است و پس از یادداشت‌برداری از دیوان شاعر - که نسخه‌ی خطی است - و متن منثور مقالات او، به تحلیل اشعار خواهیم پرداخت. همچنین مصاحبه‌ای با نوه‌ی دختری عثمان کمال به نام خانم گولای اوزان {*Gülây Ozan kaya*} که در قید حیات است ترتیب داده شده است و اطلاعات درباره‌ی شاعر از ایشان اخذ و مطالعات کتابخانه‌ای تکمیل شده‌اند.

۳. پیشینه تحقیق

نیساری تبریزی (۱۳۸۵) در مقاله‌ای با عنوان "سیمای امام علی (ع) در مثنوی معنوی" با بررسی اشعار مولانا میزان ارادت این شاعر بزرگ را به اهل بیت (ع) و خصوصاً حضرت علی (ع) تبیین می‌نماید. در این مقاله شعر شهادت حضرت علی (ع) از زبان پیامبر، علی (ع) و مرد یهودی، چاره‌جویی زن از امیر مؤمنان، علی (ع) و خیبر، علی (ع) در جهاد اکبر، راز گفتن علی (ع) با چاه، مرگ از دیدگاه علی (ع)، ماجرای غدیر خم، علی (ع) باب علم، شیر خدا، ذوالفقار و مفاهیم و محتوای کلام امام علی (ع) در مثنوی بررسی شده‌اند و در انتها نیز اشاراتی که در شعر مولانا از نهج‌البلاغه اقتباس شده‌اند گردآوری شده است. این پژوهش منبع مناسبی برای تطبیق اشعار و ردیابی اثر مولانا در شعر عثمان کمالی محسوب می‌شود.

قادری (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان "جلوه‌هایی از چهره‌ی حضرت علی در مثنوی" به بررسی اشعاری از مولانا پرداخته که در آن‌ها شرح یا حکایتی از امام اول شیعیان تبیین شده است. از جمله‌ی این اشعار می‌توان به «خدا انداختن خصم بر روی امیر المومنین (ع)» و شرح الهام جستن مولانا از شیوه‌ی رفتار حضرت علی (ع)، «قصه‌ی دقوقی» و تشبیه حضرت علی (ع) به شیر، توصیف توانایی‌های حضرت

¹ .discourse analysis

علی(ع) و ذوالفقار و ابیاتی که مولانا در شرح «من کنت مولاه فعلی مولاه» سروده است، اشاره نمود. در این مقاله عمده‌ترین اشعار مولانا در خصوص حضرت علی (ع) گردآوری شده‌اند که در بخش تحلیل و تفسیر از آن‌ها بهره‌برداری شده است.

پرستگاری و معرفت (۱۳۹۱) به بررسی و تبیین تأثیرپذیری مولانا در مثنوی از کلام گهربار حضرت علی (ع) پرداخته‌اند. در این مقاله بازتاب سخنان پیامبر (ص) درباره‌ی امام علی (ع) در مثنوی، القاب امام علی (ع) در مثنوی و حکایاتی از امام علی (ع) در مثنوی بررسی شده‌اند. این حکایات عبارتند از: جنگ خندق و نبرد امام علی (ع) با عمرو بن عبدود، جنگ خیبر و کندن در قلعه‌ی خیبر به دست امام علی (ع)، علی (ع) و جهود و اعتماد به حافظ بودن حق، قصه‌ی علی (ع) و زنی که طفل او بر سر ناودان لغزیده بود، واگویه‌های امام علی (ع) با چاه، علی (ع) و قاتل آن حضرت، ذوالفقار امام علی (ع) و ویژگی‌های آن و مرکب امام علی (ع). در این مقاله اشعار مولانا گردآوری شده است و به لحاظ اثرپذیری واژگانی، گزاره‌ای، گزارشی، تمثیل‌سازی و ترجمه از نهج‌البلاغه مورد بررسی قرار گرفته‌اند. بخش گردآوری و تفسیر اشعار این مقاله اهمیت ویژه‌ای برای نگارندگان پژوهش حاضر داشته است.

مصطفوی، روحانی و شجری (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان "بررسی نقدهای واردشده به حکایت «خدو انداختن خصم بر روی (علی) و تفسیر «حدیث غدیر» در مثنوی" به معرفی منتقدان مثنوی در عصر حاضر پرداخته‌اند و با بررسی حکایت «خدو انداختن خصم بر روی علی (ع)» و مطابقت دادن این حکایت با روایات معارف سیدبرهان و کیمیای سعادت غزالی به این نتیجه دست یافته‌اند که هدف مولانا از سرودن این حکایت تعلیم اندیشه‌های عرفانی بوده است. در این مقاله روایت تاریخی جنگ خندق از دیدگاه تاریخی بررسی شده است و بر این موضوع تأکید شده است که پایان حکایت در منابع گوناگون متفاوت ذکر شده است. در این رهگذر، برجسته‌سازی انگیزه‌ی مولانا درخصوص اشاعه‌ی اندیشه‌های عرفانی و معرفی شیوه‌ی داستان‌پردازی و حکمت‌آموز مولانا مورد توجه نگارندگان پژوهش حاضر واقع شده است و از این موارد در تحلیل و مقایسه‌ی اشعار بهره‌برداری شده است.

گولپینارلی (۱۳۷۱) در کتاب "نثر و شرح مثنوی شریف" به شرح کامل شش دفتر مثنوی پرداخته است. این شرح موضوعی نیست و ترتیبی است و در هر جلد ابتدا چند بیت از مثنوی آورده و سپس گزارشی به صورت نثر و شرحی در مورد آن عرضه نموده است. از این کتاب جهت بررسی کلمات مشترک میان اشعار مولانا و عثمان کمالی استفاده می‌شود.

۴. مبانی نظری

پژوهش حاضر قصد دارد اشعار عثمان کمالی را از منظر گفتمان‌شناسی با اشعار مولانا مقایسه نموده و شباهت‌های موجود را در بستر گفتمان‌شناسی طرح و بررسی نماید. دریفوس و رابینو (۲۰۱۳: ۱۲۰-۱۲۲) معتقدند با تحلیل متن و با استفاده از ابزارهای زبانی و فرازبانی می‌توان به شناخت جدیدی از متن و گفتمان دست یافت. از این رهگذر رویکردی بین رشته‌ای به نام تحلیل گفتمان ۲ متولد می‌شود که نخستین بار توسط زلیک هریس ۳ به کار رفت و به گفته‌ی پالتریج ۴ (۲۰۲۰: ۱۴) تحلیل گفتمان به بررسی الگوهای زبانی درون‌متنی ارتباط میان زبان و بافت اجتماعی- فرهنگی می‌پردازد. فرکلاف ۵ (۲۰۰۳: ۷) معتقد است تحلیل گفتمان نوعی سخن‌کاوی، تحلیل کلام و تحلیل گفتار است. به بیان ساده، تحلیل گفتمان سعی دارد گونه‌های مختلف گفتگوی چند راوی را نسبت به یک رویداد بررسی کند.

فرکلاف (۲۰۰۱: ۹۵) سه وجه را برای تحلیل گفتمان انتقادی قائل است: توصیف، تفسیر و تبیین. از این سه وجه توصیف نقش مهمتری را ایفا می‌کند و در سطح توصیف واژه‌ها، دستور و ساخت معنایی مورد توجه قرار می‌گیرد. در این سطح گزینش‌های واژگانی، روابط عاملیت نحوی (میزان به کارگیری معلوم/ مجهول)، استفاده از استعاره، به کارگیری نقل قول مستقیم/ غیرمستقیم، زمان/ وجه افعال و انتخاب ضمائر شخصی/ غیرشخصی از نظر فرکلاف اهمیت ویژه‌ای دارند (همان: ۹۲-۹۳). با توجه به گستردگی و پیچیدگی الگوی فرکلاف، در این پژوهش سعی شده مباحث نظری صرفاً در بخش توصیف بررسی شود. فرکلاف (۱۹۸۹: ۱۱۱) واژگان را مشتمل بر سه بخش اصلی می‌داند: ارزش‌های تجربی، ارزش‌های رابطه‌ای و ارزش‌های بیانی.

ارزش‌های تجربی با محتوا، دانش و اعتقادات سر و کار دارد (همان: ۱۱۲). ارزش رابطه‌ای با رابطه‌ها و روابط اجتماعی که در متون گفتمانی مطرح می‌شود سر و کار دارد (همان) و در دو بخش حسن تعبیر با استفاده از زبان رسمی یا غیررسمی بررسی می‌شود. ارزش بیانی به ارزشیابی تولیدکننده‌ی متن در خصوص بخشی از واقعیت می‌پردازد (همان). آنچه مسلم است این است که آرایه‌های بیانی صرفاً برای زیباسازی کلام به کار نمی‌رود، از این رو کنایه‌ها، استعارات و تشبیه‌ها نیز در پژوهش حاضر مد نظر قرار می‌گیرند، خصوصاً اینکه عثمان کمالی در کشوری با اکثریت سنی مذهب، مذهبی نزدیک به علویان دارد.

نظر به اینکه اشعار مولانا و ارادت وی به خاندان نبوت، علاوه بر نمود گسترده‌ای که دارد، دربردارنده‌ی شرح و تفصیلی بسیار نیز هست، بالاجبار در پژوهش حاضر به بخشی از این اشعار که مربوط به نعت

¹ . H. Dreyfus & P. Rabinow

² . Discourse Analysis

³ . Z. Harris

⁴ . B. Paltridg

⁵ . N. Fairclough

حضرت علی (ع) است خواهیم پرداخت و از جایی که قرار است گفتمان اشعار شاعر ترک تبار، عثمان کمالی با اشعار مولانا مقایسه و میزان تأثیرپذیری این شاعر از مولانا تبیین گردد، اشعار عثمان کمالی نیز مطابق همین الگو مورد تحلیل و بررسی قرار خواهد گرفت و در نهایت در خصوص شباهت‌های آن با الگوی تحلیل گفتمان مولانا بحث خواهد شد.

در افکار و باور مولانا و سخنان او در مثنوی، ارادت و عشق به امیرمؤمنان علی (ع) و خاندان پاک پیغمبر مکرم اسلام (ص) وجود دارد. آراستن سخن به گوهرهای گنجینه کلام علی (ع) و نقل و اخذ تعداد زیادی از سخنان آن امام، صرفاً برای استناد و استشهاد یا به قصد نشان دادن علم و فضل نیست؛ بلکه این همه تعظیم و تمجید، در قالب حکایات و ذکر اقوال، بیانگر تولی و محبت بسیار این شاعر به مولا و حاکی از افق گسترده اندیشه تابناک و عمق و گستره نظر و وسعت دید و رشد و کمال روحی مولانا است.

در این مقاله به بررسی ۵ شعر مولانا در خصوص حضرت علی (ع) خواهیم پرداخت و سپس به مقایسه‌ی اشعار شاعر ترک تبار عثمان کمالی با اشعار مولانا خواهیم پرداخت و با یافتن شباهت‌های میان این اشعار میزان الهام‌پذیری عثمان کمالی از اشعار مولانا را ارزشیابی خواهیم نمود. در گام بعدی، این شباهت‌ها دسته‌بندی و با ذکر دلیل ارائه خواهند شد.

۵. گردآوری و تحلیل داده‌ها

۵-۱. نبرد علی (ع) و عمرو بن عبدود

شیر حق را دان منزله از دغل	از علی آموز اخلاص عمل
زود شمشیری برآورد و شتافت	در غزا بر پهلوانی دست یافت
افتخار هر نبی و هر ولی	او خدو انداخت بر روی علی
سجده آرد پیش او در سجده‌گاه	او خدو زد بر رخی که روی ماه
کرد او اندر غزایش کاهلی	در زمان انداخت شمشیر آن علی
وز نمودن عفو و رحم بی‌محل....	گشت حیران آن مبارز زین عمل

(بلخی رومی، ۱۶۵: ۱۳۷۴).

نام شعر «خدو انداختن خصم در روی امیرالمؤمنین علی کرم الله وجهه و انداختن امیرالمؤمنین علی شمشیر» سروده شده در ۵۲ بیت و وزن شعر در مثنوی فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (رمل مسدس محذوف یا وزن مثنوی) می‌باشد.

جدول ۱: بررسی عاملیت نحوی در شعر «خدا انداختن خصم...»

معلوم / مجهول	زمان / وجه افعال	ضمایر شخصی	ضمایر اشاره	ضمیم مشترک	ضمیم پرسشی
معلوم	ماضی ساده مضارع ساده، امری	متصل و منفصل مفرد	آن، این، وان یکی	خویش	آنچه، کی

واژگان خاص این ابیات؛ شیر ربانی، شیر حق، تلمیحات به کارگیری شده عبارتند از: ابر موسی، امت احمد و کرام (اشاره به عشیره اقریبین)، کفوا احد و نقل قول‌ها مستقیم است. ارزش بیانی متن در خصوص بیان واقعه‌ی رزم حضرت علی (ع) مثبت بوده و شاعر با زبان رسمی و حسن تعبیر به بیان ماجرا پرداخته است. عشق به پیامبر اسلام (ص) و اهل بیت در جای‌جای آثار عثمان کمالی مشهود است. در ابیات گوناگون تلمیحات بسیاری وجود دارد که حکایت از شناخت و عشق و علاقه‌ی عمیق این شاعر به پیامبر و اهل بیت دارد. در این پژوهش بر روی اشعار وی در ستایش حضرت علی (ع) متمرکز خواهیم بود. نمونه‌ی این اشعار قصیده‌ای است که با قافیه‌ی (ezkâr-1 - ikrâr-1 - Gülzar-1 - meded-kâr-1 و ...) و ردیف (Alî'dir) و در بحر فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (رمل مثنی محذوف) سروده شده است:

1. *İlmim amelim ezkâr-ı Alî'dir |Rûhum ferâhum devletim ikrâr-ı Alî'dir*
2. *Cân bülbülünün yok hevesi Gülşen-i Adn'e |Cândan talebi Ravza-i Gülzar-ı Alî'dir*
3. *Vallahi cihan dolsa belâ zerresi değmez |Ol âşık kim dilde meded-kâr-ı Alî'dir*
4. *Mahecûb olalı bâsıraya hüsn-i anâsır |Gönlüm gözünün gördüğü dîdâr-ı Alî'dir*
5. *Şevk ile döner şems ü kamer encüm ü eflak |Pervâne misâl şem-i pür- envâr-ı Alî'dir*
6. *Âlemde ne kim var ise a'lâ vü esâfil | Hep cümlesinin hâfızı settâr-ı Alî'dir*
7. *Hurşîd-i cihân server-i kevneyn Muhammed / Hem bedr-i münîr Haydar-i Kerrâr-ı Alî'dir*
8. *Ârif sözü ihyâ-yı cihân eylese çok mu / Ol mâ-i hayâtın başı enhârı Alî'dir*
9. *Mehcûr-i harâbat olanı eyleme azar / Bu taht-ı harâbatda hünkâr Alî'dir*

10. Renkler kokular, habbe, ağaç ot ve çiçekler / Meddâh-ı nuûti-gül-i ruhsâr-ı Alî'dir

11. Envâr-ı Alî herkese bir nev'i ayândır / Yokla yok olan var olanın varı Alî'dir

12. Yüz dört kütüb-i münzelenin hâfızı olsan / Bil nâtık-ı Kur'an yine güftâr-ı Alî'dir

13. Gâh bây gedâ, gâhi gedâ bây olur anda / Hikmetle adâlet dolu bâzâr-ı Alî'dir

14. Sırrında vezîr idi gelen cümle Nebî'nin / Aynında vasiyy-i Ahmed-i Muhtâr Alî'dir

15. İnsanlığın esrâr-ı hudâ oldu Kemâlî / Esrâr-ı Hudâ'dan garaz esrâr-ı alî'dir. (Kemali, 2018: 375).

ترجمه:

- ۱) علم و عمل همه ذکر علی است / فراخی روحم و تمام ثروتم شناختن علی است
- ۲) بلبل جان میلی به گلشن عدن ندارد / درخواست قلبی او باغ گلزار علی است
- ۳) اگر جهان از بلا پر شود عاشقان را باکی نیست / عاشق شو که مددکار عاشقان علی است
- ۴) هر چند چشم من به روی دنیا بسته است / چشم دلم چیزی به جز علی نمی‌بیند
- ۵) شمس و قمر و ستارگان و افلاک با شوق / مانند پروانه به دور خورشید پرنور علی می‌چرخند
- ۶) هر چه در جهان هستی خوشبخت و نگون بخت هست / حافظ و ستار تمامشان علی است
- ۷) خورشید جهان و سرور کیهان محمد است، علی ماه تابان است که نور او را منعکس می‌کند.
- ۸) اگر سخن عارف جهانی را احیا کند چیز زیادی است؟! ابتدا و انتهای آب حیات و نهرها (زیستن) علی است
- ۹) مهبجوری که خراباتی شده است را آزار مکن / در این خرابات هم سرور و سلطان علی است
- ۱۰) رنگ‌ها، بوها، دانه‌ها، درختان، علف‌ها و گیاهان / مداح گل رخسار علی هستند
- ۱۱) انوار علی برای هر کس به شکلی عیان است / علی با دارا و ندار همراه است
- ۱۲) اگر حافظ ۱۰۴ کتاب نازل شده باشی / بدان که علی ناطق مسلم قرآن است
- ۱۳) گاه سرور گدا و گاه گدای سرور / بازار علی است که از حکمت و عدالت سرشار است
- ۱۴) جمله‌ای رازآلود از پیامبر او را وزیر می‌نامد / همچنین وصی احمد مختار، علی است
- ۱۵) کمالی هدایتگر اسرار بشریت شد / منظور از هدایتگر اسرار، اسرار علی است

جدول ۲: بررسی عاملیت نحوی در شعر بلند کمالی

معلوم/ مجهول	زمان/ وجه افعال	ضمایر شخصی	ضمایر اشاره	ضمیر مشترک	ضمیر پرسشی
معلوم	مضارع ساده	متصل و منفصل مفرد	-	-	-

بیت اول شعر «علم و عملم همه ذکر علی است» اشاره به «از علی آموز اخلاص عمل» از مولانا دارد. در بیت سیزدهم اشاره‌ای تلویحی به «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ» (سوره مائده آیه ۵۵) و در بیت پانزدهم این شعر به شکل تلویحی به حدیث «لِكُلِّ نَبِيٍّ وَصِيٌّ وَوَارِثٌ وَإِنَّ عَلِيًّا وَصِيٌّ وَوَارِثِيٌّ» اشاره شده است. ارزش بیانی متن در زمینه‌ی مدح و ستایش و بیان احساس قلبی شاعر است و شاعر با زبان رسمی و حسن تعبیر به بیان ماجرا پرداخته است.

لفظ «حیدر» در اشعار کمالی مکرراً دیده می‌شود، در جای دیگری گفته است:

Kemâl-i dest-i haydar'dan içenler kevser-i aşkı

Unutmuş cümle âlem zevkini zevk-i cihân olmuş (Kemali, 2018: 413).

کمالی! هر کسی از دست حیدر از عشق کوثری نوشیده است، لذت تمام عالم را فراموش کرد و لذتش یک جهان شد.

این شعر که بر وزن «فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن» و در رمل مثنی محذوف سروده شده است به بیان ارادت شاعر به حضرت علی و جایگزینی لذت معنوی در قبال پیروی از علی (ع) می‌پردازد.

جدول ۳: بررسی عاملیت نحوی در شعر دوم کمالی

معلوم/ مجهول	زمان/ وجه افعال	ضمایر شخصی	ضمایر مبهم	ضمیر مشترک	ضمیر پرسشی
معلوم	ماضی ساده، ماضی نقلی	متصل مفرد	هر کس	-	-

در جایی دیگر شاعر می‌فرماید:

Güldeki bûy-ı latîf tab'ı zarîf hüsn-i cemûl

(Kemali, 2018: 238). Bulduğundandır tarîk-i Haydar-ı Kerrâr-ı gül

آن بوی لطیف و طبع ظریف و حُسن جمیلی که گل دارد، به دلیل این است که راه حیدر کرار را یافته است.

این شعر که بر وزن «فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن» و در رمل مثنی محذوف سروده شده است، با همان لفظ «حیدر» به ستایش حضرت علی پرداخته است. ارزش بیانی متن در زمینه‌ی مدح و ستایش و بیان احساس قلبی شاعر است.

جدول ۴: بررسی عاملیت نحوی در شعر سوم کمالی

معلوم/ مجهول	زمان/ وجه افعال	ضمایر شخصی	ضمایر اشاره	ضمیر مشترک	ضمیر پرسشی
معلوم	مضارع ساده، ماضی نقلی	متصل و منفصل مفرد	آن	-	-

۲-۵. فتح باب خیبر به دست حضرت علی (ع)

یا تبر بر گیر و مردانه بزن / تو علی‌وار این در خیبر بکن (بلخی رومی، ۲۳۲: ۱۳۷۴). این ابیات بخشی از یک مثنوی ۱۵۹ بیتی است که نام شعر «فرمودن والی آن مرد را کی این خاربن را کی نشانده‌ای بر سر راه برکن» می‌باشد. وزن شعر در مثنوی فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (رمل مسدس محذوف یا وزن مثنوی) است. اصل داستان اشاره به خاربنی است که سر راه است و اگر خارکن آن را از ریشه نکند، روز به روز قوی‌تر می‌شود و قدرت بدنی خارکن نیز کاسته می‌شود و این گیاه هر روز افراد بیشتری را زخمی می‌کند.

جدول ۵: بررسی عاملیت نحوی در شعر «فرمودن والی آن مرد را...»

معلوم/ مجهول	زمان/ وجه افعال	ضمایر شخصی	ضمایر اشاره	ضمیر مبهم	ضمیر پرسشی
معلوم	امری، ماضی ساده، مضارع ساده	متصل و منفصل مفرد	آن، این، زان	خویش چون، وانک، آنچ	-

تلمیحات به کارگیری شده عبارتند از: مصطفی فرمود از گفت جحیم، عروۃ‌الوثقی، در خیبر، «مارمیت اذ رمیت» (اشاره به آیه ۱۷ سوره انفال)، طور سینا، صبغۃ الله (اشاره به آیه ۱۳۸ سوره بقره) و للحمد و نقل قول‌ها مستقیم است. ارزش بیانی متن در خصوص بهره‌گیری از یک داستان جهت اندرز اخلاقی است و بر صحت وقوع تأکیدی ندارد و شاعر با زبان رسمی و حسن تعبیر به بیان ماجرا پرداخته است. بعد از آن هر صورتی را بشکنی / همچو حیدر باب خیبر برکنی (بلخی رومی، ۳۶۸: ۱۳۷۴). این بیت بخشی از یک مثنوی ۳۱ بیتی است که نام شعر «نواختن مجنون آن سگ را کی مقیم کوی لیلی بود» است. وزن شعر در مثنوی فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (رمل مسدس محذوف یا وزن مثنوی) است.

جدول ۶: بررسی عاملیت نحوی در شعر «نواختن مجنون آن سگ را....»

معلوم / مجهول	زمان / وجه افعال	ضمایر شخصی	ضمایر اشاره	ضمیر مبهم	ضمیر پرسشی
معلوم	امری، ماضی ساده، مضارع اخباری، نفی، مضارع ساده	متصل و منفصل مفرد	آن، این	همچو	-

تلمیحات به کارگیری شده عبارتند از: سگ فرخ رخ کهف، مصطفی، رحمن علم‌القرآن (اشاره به سوره الرحمن) و نقل قول‌ها مستقیم است. ارزش بیانی متن در خصوص بهره‌گیری از یک داستان جهت اندرز اخلاقی است و بر صحت وقوع تأکیدی ندارد و شاعر با زبان رسمی و حسن تعبیر به بیان ماجرا پرداخته است. کمالی شعری با این مضمون دارد:

*Aşk-ı Haydar Hayber-i nefsi yıkıp fethetti , Hep
gevheri oldu bütün kısmet bana (Kemali, 2018: 117). "kenz-i mahfi"*

عشق حیدر خود خیبر را ویران و فتح کرد/ گوهر «گنج مخفی» تماما نصیب من شد.
این شعر در قالب «فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن» در رمل مثنی محذوف سروده شده است.

جدول ۷: بررسی عاملیت نحوی در شعر چهارم کمالی

معلوم / مجهول	زمان / وجه افعال	ضمایر شخصی	ضمایر اشاره	ضمیر مبهم	ضمیر پرسشی
معلوم	ماضی ساده	متصل و منفصل مفرد	-	-	-

شعر اشاره‌ی مستقیم به فتح خیبر دارد. ارزش بیانی متن در خصوص بهره‌گیری از یک داستان جهت بیان حس شاعر است و شاعر با زبان رسمی و حسن تعبیر به بیان ماجرا پرداخته است.

۳-۵. حضرت علی (ع) و بردن شکایت نزد چاه

چون بخواهم کز سرت آهی کنم / چون علی سر در فرو چاهی کنم (بلخی رومی، ۱۰۱۲: ۱۳۷۴).
این بیت بخشی از یک مثنوی ۶۹ بیتی است که نام شعر «باز دادن شاه گنج‌نامه را به آن فقیر کی بگیر ما از سر این برخاستیم» است. وزن شعر در مثنوی فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (رمل مسدس محذوف یا وزن مثنوی) است. حکایت فقیری بی‌چیز است که از فرط فقر جان به لب شده و از خدا می‌خواهد به او رزقی بی‌سعی و تلاش عنایت کند و ماجرا به خواب‌نما شدن فرد و رفتنش به یک کتاب‌فروشی جهت یافتن نقشه‌ی گنج می‌انجامد.

جدول ۸: بررسی عاملیت نحوی در شعر «بازدادن شاه گنج نامه را...»

معلوم / مجهول	زمان / وجه افعال	ضمایر شخصی	ضمایر اشاره	ضمیر مبهم	ضمیر مشترک
معلوم	امری، ماضی ساده، مضارع ساده، مضارع اخباری، نفی، ماضی بعید	متصل و منفصل مفرد	آن، این	چونک، زانک	خویش

تلمیحات به کارگیری شده عبارتند از: جبرئیل، عیسی مریم، آتش نمرود، ابراهیم، نوح و نقل قول‌ها مستقیم است. ارزش بیانی متن در خصوص بهره‌گیری از یک داستان جهت اندرز اخلاقی است و بر صحت وقوع تأکیدی ندارد و شاعر با زبان رسمی و حسن تعبیر به بیان ماجرا پرداخته است.

نیست وقت مشورت، هین راه کن
چون علی تو آه اندر چاه کن

(بلخی رومی، ۶۵۳: ۱۳۷۴).

این بیت بخشی از یک مثنوی ۲۴ بیتی است که نام شعر «شخصی به وقت استنجا می‌گفت اللهم ارحنی راتحه الجنة به جای آنک اللهم اجعلنی من التوابین واجعلنی من المتطهرین کی ورد استنجاست و ورد استنجا را به وقت استنشاق می‌گفت عزیزبشید و این را طاققت نداشت» است. وزن شعر در مثنوی فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (رمل مسدس محذوف یا وزن مثنوی) است.

جدول ۹: بررسی عاملیت نحوی در شعر «شخصی به وقت استنجا...»

معلوم / مجهول	زمان / وجه افعال	ضمایر شخصی	ضمایر اشاره	ضمیر مبهم	ضمیر مشترک	ضمیر پرسشی
معلوم	امری، ماضی ساده، ماضی نقلی و مضارع ساده	متصل و منفصل مفرد	آن، این	چونک	خویشتن	کی، کجا

تلمیحات به کارگیری شده عبارتند از: حر و رایحه‌ی جنت و نقل قول‌ها مستقیم است. ارزش بیانی متن در خصوص بهره‌گیری از یک داستان جهت اندرز اخلاقی است و بر صحت وقوع تأکیدی ندارد و شاعر با زبان رسمی و حسن تعبیر به بیان ماجرا پرداخته است.

عثمان کمالی در شعری چنین می‌سراید:

*Her varakda gör ne sırlar eylemiş izhâr gül
Sanki esrâr-ı Alî'nin remzidir esrâr-ı gül*

بین گل در هر ورق چه رازهایی را آشکار می‌کند، گویی که گل سرخ نماینده‌ی اسرار علی (ع) است.

*Gâh dikende saklanır gâh saklanır anda diken
Âyet-i "Sümme denâ" remzin eder tekrâr gül*

گاه گل توسط خار محافظت می‌شود و گاه خار در آن مخفی می‌شود، اسرار آیه‌ی «ثم دنا» را گل تکرار می‌کند.

*Reng-i surh u zerd ile giymiş imâmeyn kisvesin
Pek acâyibdir cihânda bir dikendir yâr -ı gül (Kemali, 2018: 236).*

مانند ردای امام، گل سرخ هم جامه‌ای به رنگ سرخ و زرد در بردارد، جای بس تعجب است که در دنیا یک خار (اشاره به خود شاعر) یار یک گل (اشاره به حضرت) شده است. این شعر قصیده‌ای است با قافیه‌ی (*esrâr -izhâr -tekrâr* و ...) و با ردیف *gül* در وزن « فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن » و رمل مثنی محذوف سروده شده است.

جدول ۱۰: بررسی عاملیت نحوی در شعر پنجم کمالی

معلوم / مجهول	زمان / وجه افعال	ضمایر شخصی	ضمایر اشاره	ضمیر مبهم	ضمیر مشترک	ضمیر پرسشی
معلوم	مضارع اخباری، ماضی نقلی و مضارع ساده	متصل و منفصل مفرد	-	-	-	-

تلمیح به کارگیری شده اشاره به آیه‌ی «*ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى*» است و از جایی که تدلی به معنای کشیده شدن به طرف پائین و همچنین به معنی آویزان شدن است (قرشی، ۳۹۴: ۱۳۷۴)، می‌توان آن را اشاره به خم شدن حضرت علی (ع) و ارائه‌ی عریضه به چاه نسبت داد. نقل قول‌ها در شعر مستقیم است. ارزش بیانی متن، ابراز علاقه و تبیین مراتب ارادت وی به حضرت علی (ع) است.

۴-۵. حضرت علی (ع) و ابن ملجم

خنجر و شمشیر شد ریحان من	مرگ من شد بزم و نرگستان من
آنکه او تن را بدین سان پی کند	حرص میری و خلافت کی کند
زان به ظاهر کوشد اندر جاه و حکم	تا امیران را نماید راه و حکم
تا امیری را دهد جانی دگر	تا دهد نخل خلافت را ثمر

(بلخی رومی، ۱۷۴: ۱۳۷۴).

این بیت بخشی از یک مثنوی ۱۰ بیتی است که نام شعر «افتادن رکابدار هر باری پیش امیرالمؤمنین علی کرم الله وجهه کی ای امیرالمؤمنین مرا بکش و ازین قضا برهان» است. وزن شعر در مثنوی فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (رمل مسدس محذوف یا وزن مثنوی) است

جدول ۱۱: بررسی عاملیت نحوی در شعر افتادن رکابدار.....

معلوم / مجهول	زمان / وجه افعال	ضمایر شخصی	ضمایر اشاره	ضمیر مبهم	ضمیر مشترک	ضمیر پرسشی
معلوم	امری، نهی، ماضی ساده	متصل و منفصل مفرد	-	انک	-	-

نقل قول‌ها مستقیم است. ارزش بیانی متن در خصوص بهره‌گیری از یک داستان جهت اندرز اخلاقی

است و بر صحت وقوع تأکیدی ندارد و شاعر با زبان رسمی و حسن تعبیر به بیان ماجرا پرداخته است. عثمان کمالی در شعری به شرح ذیل اشاره‌ای تلویحی به ماجرای شهادت امام علی (ع) و امام حسن مجتبی (ع) دارد:

Alî nurunu itfâdan garazdı dini mahvetmek

Îmâmü'l – müctebâ-ya verdiler zehri yılan ağlar (Kemali, 2018: 393).

خاموش کردن نور علی (ع) به منظور نابودی دین انجام شد، به امام حسن مجتبی (ع) زهر دادند و مار از این واقعه می‌گرید.

شعر در وزن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن (هزج مثنی سالم) سروده شده است. در این شعر به استفاده از زهر برای به شهادت رساندن هر دو امام اشاره شده است. مولانا در اشعارش از این قتل برای به ثمر رساندن خلافت یاد می‌کند و عثمان کمالی اشاره می‌کند که این قتل برای محو کردن و نابودی دین صورت پذیرفته است. در شعر دیگری می‌فرماید:

Eyledim niyyet salât -ı aşk-ı Haydar kılmağa

Bu namâzı ta ebed kılmak -durur niyyet bana (Kemali, 2018: 120).

کردم به عشق حیدر نماز بخوانم خواندن این نماز تا ابد نیت من می‌ماند
این شعر بر وزن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن (رمل مثنی محذوف) سروده شده است. نقل قول‌ها مستقیم است. اشاره به آخرین نماز حضرت علی (ع) دارد و ارزش بیانی متن در خصوص بیان ارادت شاعر به امام علی (ع) است.

جدول ۱۲: بررسی عاملیت نحوی در شعر ششم کمالی

معلوم / مجهول	زمان / وجه افعال	ضمایر شخصی	ضمایر اشاره	ضمیر مبهم	ضمیر مشترک	ضمیر پرسشی
معلوم	مضارع ساده	متصل و منفصل مفرد	آن	-	-	-

۵-۵. حضرت علی (ع) باب علم

اشعار مولانا در این باب، اشاره‌ای مستقیم به فرموده‌ی پیامبر (ص) دارد که فرمود: «انا مدینه العلم و علی بابها فمن اراد العلم فلیات الباب». مولانا می‌فرماید

چون تو بایی آن مدینه علم را
چون شعاعی آفتاب حلم را
باز باش ای باب بر جویای باب
تا رسند از تو قشور اندر لباب

(بلخی رومی، ۱۶۷: ۱۳۷۴).

این شعر ادامه‌ی شعر «خديو انداختن خصم در روی امیرالمؤمنین علی کرم الله وجهه و انداختن امیرالمؤمنین علی شمشیر» است که در بخش اول به آن پرداختیم.

بررسی اشعار عثمان کمالی نشان می‌دهد شعری با همین مفهوم و به شرح ذیل توسط این شاعر ترک تبار سروده شده است:

*Gözünü aç da bak hasbetenillâh
Eşyâ zanettiğin Allah'dır Allah
Kevser-i Alî'nin mestine billâh
Rûy-ı Muhammed'den Rahman görünür (Kemali, 2018: 379).*

چشم باز کن که «حسبه الله» را ببینی هر چه را فکر کنی خدا در آن است
کوثر را برای علی حفظ کند خدا به سبب حضور محمد روی او دیده می‌شود

جدول ۱۳: بررسی عاملیت نحوی در شعر هفتم کمالی

معلوم / مجهول	زمان/وجه افعال	ضمایر شخصی	ضمایر اشاره	ضمیر مبهم	ضمیر مشترک	ضمیر پرسشی
معلوم	مضارع ساده و اخباری	متصل و منفصل مفرد	-	-	-	-

وزن عروضی شعر «مستفعلن فعلن مستفعلن فعلن» (بسیط مثنی مخبون) است. اشاره به پیوند حضرت علی و فاطمه زهرا (س) دارد. اشاره به آیهی «وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ» (سوره طلاق آیه ۳) اشاره دارد. ارزش بیانی متن در خصوص بیان ارادت شاعر به امام علی (ع) است. در شعر دیگری چنین می‌فرماید:

*Yâ Alî bülbül nidâ ettikçe güller vecd ile
(Kemali, 2018: 237). Sâf- be sâf ' ' Âmentü billâh ' ' eyledi ikrâr gül*

یا علی! بلبل که به آواز می‌آید گل‌ها با وجد اعتراف می‌کنند «به خدا ایمان آوردیم».

جدول ۱۴: بررسی عاملیت نحوی در شعر هشتم کمالی

معلوم / مجهول	زمان/وجه افعال	ضمایر شخصی	ضمایر اشاره	ضمیر مبهم	ضمیر مشترک	ضمیر پرسشی
معلوم	مضارع ساده و ماضی ساده	متصل و منفصل مفرد	-	-	-	-

این شعر بر وزن «فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن» در (رمل مثنی محذوف) سروده شده است. اشاره به حدیث «امنت بالله وملائکته وکتابه ورسله والیوم الاخر والقدر خیره وشره من الله والبعث بعد الموت» (ایمان، یعنی باور داشتن به خداوند، ملائک، کتابهای خداوند، پیامبران، و روز آخرت و اندازه خیر و شر همه از جانب اوست و زنده شدن بعد از مرگ است) دارد و ارزش بیانی متن در خصوص بیان ارادت شاعر به امام علی (ع) است. یافته‌های تطبیقی پژوهش را می‌توان در جدول زیر خلاصه نمود:

جدول ۱۵: جدول یافته‌های تطبیقی پژوهش

موضوع	شاعر	وزن شعر	بحر	عاملیت نحوی		
				نمود	وجه/ زمان	ضمایر
نبرد علی (ع) و عمرو بن عبدود	مولانا	فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	رمل مسدس محذوف	معلوم	امری، ماضی ساده و مضارع ساده	شخصی و غیرشخصی
	کمالی	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	رمل مثنی محذوف	معلوم	مضارع ساده	شخصی
	کمالی	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	رمل مثنی محذوف	معلوم	مضارع ساده، ماضی نقلی	شخصی
	کمالی	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	رمل مثنی محذوف	معلوم	مضارع ساده، ماضی نقلی	شخصی و غیرشخصی
فتح باب خیبر به دست حضرت	مولانا	فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	رمل مسدس محذوف	معلوم	امری، ماضی ساده و مضارع ساده	شخصی و غیرشخصی
	مولانا	فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	رمل مسدس محذوف	معلوم	امری، ماضی ساده، مضارع اخباری، نفی، مضارع ساده	شخصی و غیرشخصی
حضرت علی (ع) و بردن شکایت نزد چاه	کمالی	فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	رمل مسدس محذوف	معلوم	ماضی ساده	شخصی
	مولانا	فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	رمل مسدس محذوف	معلوم	امری، ماضی ساده، اخباری، نفی، ماضی بعید و مضارع ساده	شخصی و غیرشخصی

دارد	شخصی و غیرشخصی	امری، ماضی ساده، نقلی و مضارع ساده	معلوم	رمل مسدس محذوف	فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	مولانا	
دارد	شخصی	مضارع اخباری، ماضی نقلی و مضارع ساده	معلوم	رمل مثنی محذوف	فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	کمالی	
دارد	شخصی و غیرشخصی	امری، نهی، ماضی ساده	معلوم	رمل مسدس محذوف	فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	مولانا	حضرت علی (ع) و ابن ملجم
ندارد	شخصی	ماضی ساده، مضارع ساده	معلوم / مجهول	مثنی هزج سالم	مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن	کمالی	
دارد	شخصی	مضارع	معلوم / مجهول	رمل مثنی محذوف	فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	کمالی	
دارد	شخصی و غیرشخصی	امری، ماضی ساده و مضارع ساده	معلوم	رمل مسدس محذوف	فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	مولانا	حضرت علی (ع) باب علم
دارد	شخصی	مضارع ساده و اخباری	معلوم	مثنی بسیط مخبون	مستفعلن فعلن مستفعلن فعلن	کمالی	
دارد	شخصی	مضارع ساده و ماضی ساده	معلوم	رمل مثنی محذوف	فاعلا تن فاعلاتن فاعلن	کمالی	

۶. بحث و نتیجه‌گیری

بر اساس یافته‌های پژوهش؛ شعر کمالی به‌لحاظ درون‌مایه و معنا از شعر مولانا تأثیر پذیرفته است. شعر مولانا در بحر «مسدس محذوف» سروده شده و اکثر اشعار کمالی نیز در قالب قصیده و در بحر «رمل مسدس محذوف» سروده شده‌اند. برخی از اشعار کمالی در بحر «رمل مثنی محذوف» سروده شده‌اند. در این بخش می‌توان گفت وزن

اشعار کمالی با نگاهی به اشعار حافظ شکل گرفته است. به عنوان مثال حافظ می فرماید:

یاری اندر کس نمی بینیم یاران را چه شد
دوستی کی آخر آمد دوستداران را چه شد (۱۳۸۲: ۱۷۶).
و یا

سینه مالامال درد است ای دریغا مرهمی
دل ز تنهایی به جان آمد خدا را همدمی (۱۳۸۲: ۴۹۳).

وزن این اشعار «رمل مثنی محذوف» است. شاید دلیل این موضوع این باشد که کمالی دیوان حافظ را از بردارد و آهنگ این اشعار بر شعرش جاری شده است. بخشی دیگر از اشعار کمالی در بحر «هزج مثنی سالم» سروده شده‌اند. در این بخش نیز الگوبرداری از وزن شعری حافظ صورت پذیرفته است. به عنوان مثال:

مرا مهر سیه چشمان ز سر بیرون نخواهد شد
قضای آسمان است این و دیگرگون نخواهد شد
(۱۳۸۲: ۱۷۲).

و یا

بیا تا گل برافشانیم و می در ساغر اندازیم
فلک را سقف بشکافیم و طرحی نو دراندازیم
(۱۳۸۲: ۳۹۲).

وزن این اشعار حافظ نیز «هزج مثنی سالم» است. اما درونمایه شعر کمالی با مفاهیم و اشعار مولانا همخوانی دارد. و حتی برخی از اشعار کمالی در بحر «بسیط مثنی مخبون» سروده شده‌اند که آن نیز الگو گرفته از شعر مولانا است. به عنوان مثال:

در لطف اگر بروی، شاه همه چمنی
در قهر اگر بروی، که را ز بُن بکنی

و یا

عشق تو خواند مرا «کز من چه می گذری؟
نیکو نگر که منم آن را که می نگری»
چنانچه در بخش چارچوب نظری گفته شد، برای بررسی تقابلی اشعار مولانا و کمالی و یافتن شباهت‌ها، بر اساس نظریه فرکلاف (۲۰۰۱) گفتمان دو شاعر تحلیل شود و گونه‌های مختلف گفتگوی دو راوی را نسبت به یک رویداد بررسی شود. موضوع اصلی، بررسی مدح حضرت علی (ع) بود که در اشعار مولانا طی روایت رویدادهایی ابتدا شرح داده شده و سپس در میان ابیات به مدح حضرت علی (ع) پرداخته شده است. برای بررسی تقابلی، این رویدادها در ابتدای کار بر اساس موارد برجسته در شعر مولانا دسته‌بندی شدند و سپس نظیر آن‌ها در شعر کمالی یافته شد و مورد بررسی قرار گرفت. همان‌گونه که ذکر شد فرکلاف (۲۰۰۱) سه وجه را برای تحلیل گفتمان انتقادی قائل است: توصیف، تفسیر و تبیین که از این سه وجه، توصیف انتخاب شد و به این دلیل روابط عاملیت نحوی (میزان به کارگیری معلوم/ مجهول)،

استفاده از استعاره، به کارگیری نقل قول مستقیم/ غیرمستقیم، زمان/ وجه افعال و انتخاب ضمائر شخصی/ غیرشخصی در اشعار بررسی و مقایسه شدند که یافته‌ها نشان داد کمالی در به‌کارگیری افعال اشعارش به سبک مولانا از افعال معلوم استفاده کرده است و برخلاف اشعار مولانا که ضمائر شخصی و غیرشخصی (میهم، پرسشی، اشاره و مشترک) را در خود جا داده‌اند، ضمائر در اشعار کمالی به ضمائر شخصی محدود می‌شوند. موضوع برجسته‌ی دیگری که در اشعار عثمان کمالی به چشم می‌خورد، استفاده از تلمیح در اشعار وی است. وی تقریباً در تمام اشعار خود، به روش مولانا، از آیات و احادیث و حتی اشعار مولانا به شکل تلمیح استفاده کرده است. آنچه مسلم است این است که عثمان کمالی در عرفان و اندیشه‌های عرفانی خود به مولانا نظر دارد؛ به‌گونه‌ای که مضامین و اصطلاحات عرفانی مولانا را تقلید کرده و در اشعارش تبیین نموده است. با این حال در بررسی‌های انجام شده می‌توان رد پای اشعار حافظ را نیز جست که خود نیاز به پژوهشی جداگانه دارد.

تعارض منافع

نویسندگان متعهد می‌شوند مقاله تعارض منافع ندارد.

منابع

- ابوسعید ابوالخیر. دیوان رباعیات ابوسعید ابوالخیر. (کتاب الکترونیکی). نشر ایران من. [ebook2151\(www.takbook.com\).pdf](http://www.takbook.com/ebook2151.pdf)
- بلخی رومی، جلال الدین محمد. (۱۳۷۴). مثنوی معنوی. (از روی طبع نیکلسون) تهران: انتشارات پژوهش. پرستگاری، سهیلا و معرفت، لاله. (۱۳۹۱). تأثیرپذیری مثنوی مولانا از نهج البلاغه. متن‌شناسی ادب فارسی، سال چهارم، شماره (۱۶)، ص. ۵۳-۶۸
- حافظ، شمس الدین محمد. (۱۳۸۲). دیوان اشعار حافظ. (کتاب الکترونیکی) <http://diglib.sharif.edu/>
- عطار نیشابوری، فریدالدین. منطق الطیر. (کتاب الکترونیکی). با مقدمه و تصحیح حمید حمید. <https://eliteraturebook.com>
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۸۵). شاهنامه فردوسی. (بر اساس چاپ مسکو). تهران: چاپ آبان.
- قادری، سیامند. (۱۳۸۶). جلوه‌هایی از چهره‌ی حضرت علی در مثنوی. حافظ خرداد، شماره ۴۱، صص ۲۹-۳۱.
- قبادیانی بلخی، ابومعین ناصر بن خسرو بن حارث. (۱۳۶۵). دیوان ناصر خسرو. (تصحیح مینوی - محقق). تهران: دانشگاه تهران.
- قرشی، علی اکبر. (۱۳۷۴). تفسیر احسن الحدیث. ج ۱. تهران: بنیاد بعثت، مرکز چاپ و نشر.
- کسائی مروزی، مجدالدین ابوالحسن. (۱۳۸۲). اشعار حکیم کسائی. (تحقیق مهدی درخشان). تهران: دانشگاه تهران.

گولپینارلی، عبدالباقی. (۱۳۷۱). نثر و شرح مثنوی شریف (۶ ج). ترجمه توفیق سبحانی (چاپ دوم). تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی.

مصطفوی، ندا سادات؛ روحانی رضا و شجری، رضا. (۱۴۰۱) بررسی نقدهای واردشده به حکایت «خداوندناختن خصم بر روی (علی) و تفسیر «حدیث غدیر» در مثنوی، مطالعات عرفانی، شماره ۳۶، صص ۲۶۳-۲۸۶.

نیساری تبریزی، رقیه (۱۳۸۵). سیمای امام علی (ع) در مثنوی معنوی. ادبیات عرفانی و اسطوره شناختی. شماره ۳. صص ۱۵۹-۱۸۷.

References

- Dreyfus, HL. Rabinow P. (2013). *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Translated by Hossein Bashirieh, Tehran.: Ney Publishing.
- Fairclough, N. (2001). *Anahysing Discourse, textual analysis for social reseaych, london*, New York: Routledge.
- Fairclough, N. (1989). *language and power*, publish in the United states of America, New York: by Longman Inc.
- Paltridge, B. (2020). *Discourse Analysis: An Introduction*. Translated by Tahereh Hemati. Tehran: Neveeseh Parsi Publishing.
- Ttci, M. (2018). *OSMAN KEMALİ - Aşk Sızıntıları Şerhi*. Istanbul: Hak yayınlr.
- Ttci, M. (2019). *OSMAN KEMALİ - İrfan Sızıntıları Şerhi*. Istanbul: Hak yayınlr.